

Některé další faktory podílející se na tvorbě vyučovacího klimatu

Jana Kašpárková

Abstrakt: V příspěvku se zabýváme dalšími faktory, které se podílejí na tvorbě vyučovacího klimatu. Pozorujeme a popisujeme projevy těchto faktorů: pořádek a organizovanost vyučování, jasnost pravidel, posuzování a hodnocení studentů, rozmanitost a participace ve vyučování, učitelovo nadšení a rozhled.

Klíčová slova: faktor vyučovacího klimatu, pořádek a organizovanost vyučování, jasnost pravidel, posuzování a hodnocení studentů, rozmanitost a participace ve vyučování, učitelovo nadšení a rozhled

Abstract: In this report we deal with other factors, that partake in formation of study climate. We study and describe the signs of these factors – order and orderliness of teaching, distinctness of rules, judging and assessment of students, multiplicity and participation in teaching, enthusiasm and insight of the teacher.

Key words: the factor of study climate, order and orderliness of teaching, distinctness of rules, judging and assessment of students, multiplicity and participation in teaching, enthusiasm and insight of the teacher

1. Pořádek a organizovanost vyučování

Učitelé ve škole obvykle na začátku školního roku seznamují žáky s tím, co je v daném předmětu čeká. Mnohdy si také připraví stručný dlouhodobější plán výuky ve svém předmětu, např. na jedno pololetí. Program může zaujmout žáka a přimět ho ke spolupráci. Ze stručné osnovy výuky předmětu se žáci mohou v kostce dozvědět, že učební činnosti mají určitý účel a jak jim budou v budoucnu užitečné. Významné jsou zejména vědomosti a dovednosti potřebné pro praktický život i pro přípravu na budoucí povolání. Dobře připravený plán studia může vytvářet dojem, že samotná výuka je kvalitně strukturovaná. Během školního roku se učitel může na plán odvolávat. Obecně se dá říci, že čím více úsilí věnujeme přípravě, tím méně námahy budeme muset vynaložit během hodin na zajištění hladkého průběhu vyučování. Pro dobrou organizaci je potřebné zefektivnit vyřizování administrativních úkolů, ušetřit čas při rozdávání pomůcek, při vydávání pokynů a používání audiovizuální techniky a jiných pomůcek. Čas také ušetří práce ve skupinách a vytvoření příjemné a neohrožující atmosféry (Cangelosi, 1996).

Předpokladem pořádku a organizovanosti vyučování je stanovení jasných cílů a úkolů, kdy každý ví, co má dělat. Žáci velmi dobře znají svoje povinnosti a vědí, co si smí a nesmí ve vyučování dovolit. Záleží na učiteli, zda dosáhne kázně ve své výuce. Řád je do značné míry založen na vytvoření pozitivního klimatu třídy a na dobré realizaci a řízení vyučování. Pokud má učitel přiměřenou autoritu ve třídě, žáci ji uznávají a přijímají. Tak má učitel vytvořeno vhodné prostředí pro samotné vyučování. Včasným příchodem do výuky dává učitel najevo, za jak důležitý svůj předmět považuje. V případě zdržení by se učitel neměl zapomenout omluvit. Totéž přece požaduje od žáků.

Cohen (1983) uvádí, že učitel by měl mít přehled o dění ve třídě a žáci musí mít pocit, že učitel na ně stále dohlíží. Učitel dává pozor na pořádek ve třídě a umí včas rozeznat nevhodné chování a nepozornost žáků. Drobné odchylky je lépe přecházet a ignorovat a spíše se koncentrovat na stálá vyrušování.

Haenisch (1983) ukazuje ve svém souboru instrukcí sedm aspektů chování učitele, které by se měly ve vyučování objevit.

1. Učitel vyzývá studenty, aby navrhovali, co a jak se má ve vyučování dělat, na nápady žáků přistoupí a na vhodných příkladech vše zopakuje. Učitel zadává a opakuje domácí úkoly.
2. Učitelův výklad je zajímavý, ve vyučování dává pedagog přednost rozhovorům před tichou prací.
3. Učební látku učitel prezentuje jasně, dbá na snadné porozumění a dává pozor na úroveň požadavků. Pokud se vyskytne problém nebo nepochopení úkolu, učitel okamžitě žákům pomáhá.
4. Učitel se drží svého vyučovacího tématu, nemarní čas pro zbytečné věci. Témata jsou strukturovaná po hodinách.
5. Učitel je na hodinu vybaven množstvím materiálů, které může obměňovat a vybírat odpovídající pomůcky pro žáky.
6. Učitel připravuje pro žáky v hodině také odpočinkové činnosti.
7. Učitel si společně s žáky připraví plán a upozorňuje na důležité části tohoto programu (začátek a konec hodiny).

2. Jasnost pravidel

Pravidla ve třídě jsou podle Cangelosiho (1996) formální prohlášení, v nichž jsou žáci seznámeni se všeobecnými pokyny ohledně vyžadovaného a zakázaného chování. Někteří učitelé se snaží zmírnit restriktivní (omezující) povahu pravidel tím, že je formulují jako chování, která jsou dovolena („Můžete mluvit, když jste vyvoláni.“). Tito učitelé se vyhýbají jak negativním výrokům (např.: „Nemluv, dokud nebudeš vyvolán.“), tak příkazům (např.: „Buď tiše, dokud nebudeš vyvolán.“).

Říkat žákům, co mohou dělat, může mít své výhody ve všedních, každodenních rozhovorech. Ovšem pro formální řád jsou negativní prohlášení a příkazy zcela na místě. Seznam zákazů a příkazů podá přesnější informace než seznam toho, co je dovoleno. Navíc dovolená chování bývají příliš četná na to, aby se dala shrnout v nějakém seznamu. Obvykle se dává přednost malému počtu (méně než deset) funkčních pravidel, mimo jiné z důvodu lepší zapamatovatelnosti.

Neslušné chování mezi žáky a učiteli může vést ke vzniku nezdravých emocí, které snižují pravděpodobnost spolupráce ve třídě. Zdvořilé chování žáků a učitelů pomáhá udržovat ve třídě prostředí příznivé pro kooperaci. Je nutné prosazovat dodržování pravidel. Stanovit pravidla je jedna věc, jak žáky pravidlům naučit věc druhá. Záleží na učiteli, jaké metody a prostředky k tomu využije (Cangelosi, 1996).

Je dobré, aby se na tvorbě řádu ve třídě podíleli spolu s učitelem také studenti. Podle mého názoru pak žáci mají větší zodpovědnost za jejich dodržování. A chtějí dokázat, že jsou schopni tyto zásady naplnit. Spolu s pravidly by mohl být vytvořen i systém sankcí. Principy by měly být striktně dodržovány za jakýchkoli okolností. Nesmí záležet ani na dobré náladě učitele, aby provinění proti pořádku přešel bez povšimnutí. V tomto směru by měl být učitel přísný a důsledný. Jen tak si žáci mohou učitele vážít a považovat ho za svůj vzor.

3. Posuzování a hodnocení studentů

Podstatou školního hodnocení je zjištění stavu vědomostí, dovedností a postojů a formulace hodnotících soudů na základě porovnání skutečného stavu se stavem předpokládaným – formulovaným jako cíle výuky (Kalhous, Obst, 1998).

Kyriacou (1996) uvádí šest funkcí hodnocení (v jeho pojetí cílů):

1. Hodnocení by mělo být pro učitele zpětnou vazbou o jeho práci – o tom, jak se mu podařilo dosáhnout zamýšlených výsledků.
2. Hodnocení by mělo poskytovat žákům zpětnou vazbu na jejich pokrok. Proto by i žáci měli mít co nejpřesnější představu o standardu, kterého mají dosáhnout. Učitelovo hodnocení by mělo být formulováno co nejpřesněji, aby bylo žákovi jasné, v čem má zlepšit svoji práci.
3. Hodnocení by mělo žáky motivovat. Hodnocení může být pro žáky pobídkou, aby si lépe zorganizovali svoji práci, učili se tomu, co se po nich žádá, a tak dosáhli lepšího hodnocení. Informace o úspěšnosti v náročném úkolu je velmi účinný zdroj motivace.
4. Hodnocení by mělo sloužit jako podklad pro vedení záznamů o prospěchu žáka. Tyto záznamy fungují jako podklad pro rozhodování o výchovných

a vzdělávacích potřebách žáků. Záznamy lze použít při jednání učitelů s rodiči žáků.

5. Hodnocení umožňuje poskytnout doklady o momentálním prospěchu a dosažené úrovni žáka.
6. Hodnocení může pomoci posoudit připravenost žáka pro další učení. Může posloužit jako ukazatel připravenosti žáka na zvládnání dalšího učiva, zda je vhodná určitá forma diferenciacce apod.

Učitel by si měl při hodnocení uvědomit cíl svého vyjádření. Potíž bývá v tom, že je třeba vyhovět najednou různým potřebám, cílům a zároveň zajistit, aby se předešlo možným nežádoucím průvodním jevům nebo aby se omezily na nejmenší míru (Kalhous a Obst, 1998).

Posuzování a hodnocení studentů by ze strany učitele mělo být spravedlivé a nezaujaté. Žáci by měli dostat příležitost podílet se na hodnocení své práce a prospěchu. Sami by si mohli odhalovat svoje nedostatky a určit postup, který by vedl k nápravě. Učitel by s řešením souhlasil nebo navrhl jiný plán. Žáci by se tak naučili kontrolovat sami sebe a pracovali by ještě důsledněji tak, aby jejich výkon byl „perfektní“. Hodnocení práce žáků je používáno například k odhalení oblastí, v nichž má více žáků potíže a k posouzení efektivnosti nejen vyučování. Ověřuje se rovněž, zda se podařilo vytvořit pevný základ pro další postup ve vyučování. Učitel by měl často chválit výkony studentů, a tím podporovat jejich rozvoj a upevňovat učivo. Pokud student nemůže zodpovědět otázku, není na místě ho zesměšňovat či ponížovat, nebo mu dokonce nadávat a křičet na něj. Učitel může poskytnout více času na rozmyšlenou nebo pomocí návodných otázek studenta přimět k odpovědi.

Ve škole se nehodnotí jenom práce a prospěch. Učitel se také zabývá žákovým chováním. Při řešení nevhodného chování žáka by měl učitel postupovat správným způsobem. Nejprve prověřit případ a potom ho projednávat s žákem, nabídnout studentovi pomoc, napomenout ho a v situaci neadekvátního chování nesmí chybět patřičný trest. Na samém počátku věci by měl učitel vycházet z toho, že žáci mohou mít pravdu. Pro hladký průběh řešení případu je účinná poklidná atmosféra založená na vzájemné důvěře.

4. Rozmanitost a participace ve vyučování

Z výzkumu klimatu usuzujeme, že klima je utvářeno prostřednictvím různých mechanismů. Jedním z nich je právě participace žáků na vyučování.

Participovat znamená účastnit se něčeho, mít na něčem osobní podíl. Základem participace není samotná aktivita, ale ochota a vůle k aktivitě. Participativní metody využívají přirozené potřeby každého člověka komunikovat s jinými lidmi, a tím se učit. Mezi tyto metody patří dialog v plénu skupiny, simulovaný dialog, dialog založený na písemných otázkách, dialog

v kruhu, situační (případové) metody, inscenační metody (metody hraní rolí), brainstormingové metody – burza dobrých nápadů (Kalhous a Obst, 1998).

Je těžké dosáhnout toho, aby se s učitelem na výuce aktivně podíleli všichni žáků.

Dosavadní analýzy vyučování naznačují, že rozdílná participace jednotlivých žáků ve vyučování může být způsobována zejména těmito vlivy:

- *Vysokým počtem žáků ve třídě:* v důsledku toho nemůže učitel během vyučování komunikovat stejně často a stejně intenzivně se všemi žáky.
- *Lokalizací žáků ve třídě:* je prokazováno, že při vyučování existují tzv. akční zóny, tj. při běžném rozmístění žáků ve třídě jsou někteří žáci více zasahováni učitelskými vyučovacími aktivitami (např. žáci sedící v předních lavicích) než jiní žáci (např. ti, kteří sedí v zadních lavicích).
- *Rozdílnou preferencí učitelů k jednotlivým žákům:* učitelé mívali zvýrazněné postoje orientace (pozitivní nebo negativní) ke svým žákům.
- *Rozdílnou komunikací mezi učiteli a žáky v závislosti na sexových rozdílech:* existují empirické nálezy o tom, že učitelé-muži a učitelky-ženy odlišně komunikují s žáky-chlapci a s žákyněmi-dívkami (Průcha, 1997).

Žáci od učitele očekávají, že výuka nebude jednotvárná. Učitel může účelně používat ve výuce různé pomůcky – video, encyklopedie apod. Žáci mají rádi, pokud se na hodině mohou aktivně podílet a dostanou příležitost organizovat svou vlastní práci. Obrovskou změnou je výuka mimo třídu. Jedná se o různé exkurze, poznávací cesty nebo jen o vycházku do přírody. Tradiční hodina může být oživena návštěvou odborníků z různých oblastí. Většinou mohou mít tito experti připraveno pro studenty zajímavé vyprávění, fotografie, publikace apod. Může být dán také prostor pro dotazy studentů. Jistě taková návštěva bude pro žáky velkým přínosem.

5. Učitelovo nadšení a rozhled

Termínem učitel označujeme člověka, který soustavně odborně vzdělává a vychovává děti, mládež a dospělé. Učitel je rozhodující složka ve výchovném procesu – je jeho iniciátorem. Jeho úkolem je pečovat o tělesný, rozumový, citový a volní rozvoj vychovávaného (Grecmanová, Holoušová a Urbanovská, 1999). Pedagog plánuje a organizuje výchovně-vzdělávací proces, vede žáky k osvojování vědomostí, rozvíjí jejich schopnosti, potřeby a zájmy. Učitel by měl působit mimo jiné jako vzor dospělého člověka – svými postoji, vyspělostí, mravními zásadami.

Pro úspěšný výkon učitelské profese by mělo být předpokladem všeobecné vzdělání a široký filosofický, vědecký a kulturní rozhled. Ve vyučování učitel nerozvíjí žáka jen ve své disciplíně, ale měl by ovlivňovat celou jeho osobnost. U učitele se předpokládá jako samozřejmé zvládnutí předmětů

své aprobace. Jeho odborná úroveň by měla přesáhnout okruh učební látky, kterou přednáší. Zvládnutí oboru se u něj očekává na úrovni nejnovějších poznatků vědy a výzkumu a mělo by být spojeno s potřebou a schopností stále doplňovat a obnovovat získané vědomosti tak, aby odpovídaly současnému rozvoji příslušného oboru. Z učitelovy práce a vůbec z celého jeho působení na žáky by měla být vidět radost a nadšení, pedagogický optimismus. Nadšení by měl učitel čerpat z dobře vykonané práce, z úspěchů svých žáků, ze skutečnosti, že vykonává práci, která ho baví.

Na učitele jsou dnes kladeny stále větší nároky. Jedná se o další vzdělávání a rozvíjení dosavadních znalostí a zkušeností nejen ve svém oboru. V dnešní době je nezbytná znalost cizích jazyků, počítačové techniky a Internetu. Takže můžeme říci, že učitel by se měl celoživotně vzdělávat a zdokonalovat, vše by měl konat s chutí a nadšením. Potom i svoje znalosti může předkládat svým žákům se stejným elánem, s neobvyklou samozřejmostí a lehkostí.

Ve vědecké literatuře je analyzován termín „optimální třída“. V takové třídě by měl učitel prokazovat řadu důležitých schopností. Patří mezi ně efektivní a organizované vedení třídy, velkou roli hraje jasný a srozumitelný výklad učební látky. Učitel by měl být žákům ve škole kdykoliv k dispozici. Těžkým úkolem pedagoga je postarat se (pozvednout) slabé žáky k vyššímu výkonu, například častěji pochvalou. Klíčovou roli zde má úspěšné spojení slabších a ostatních žáků třídy do malých skupin, ve kterých učitel formuje jejich individuální postup. Učitel v takové třídě je u žáků oblíbený a může zde lépe vznikat atmosféra přátelství a pohody (Helmke, 1988).

Učitel by měl mít při budování vztahů s žáky velkou dávku klidu, trpělivosti a odvahy. Tím vybuduje vztah založený na vzájemné domluvě a úctě.

Závěr

Vyučovací klima je specifický sociální jev. Můžeme na něj pohlížet z hlediska několika faktorů. V našem případě se jedná o následující faktory: pořádek a organizovanost vyučování, jasnost pravidel, posuzování a hodnocení studentů, rozmanitost a participace ve vyučování, učitelovo nadšení a rozhled. Znalost charakteristik těchto faktorů může učiteli pomoci při hledání východisek z obtížných výchovných situací a být základem pro celkové zlepšení vyučovacího procesu.

Literatura

- CANGELOSI, J. S. *Strategie řízení třídy*. Praha: Portál, 1996.
- GRECMANOVÁ, H. Tvorba a charakteristika vyučovacího klimatu na gymnáziu. In *Pro-měny školy, učitele a žáka na přelomu století*. Brno: Konvoj, 2001, s. 210–212.
- GRECMANOVÁ, H., HOLOUŠOVÁ, D., URBANOVSKÁ, E. *Obecná pedagogika I*. Olomouc: HANEX, 1999.
- KALHOUS, Z., OBST, O. *Školní didaktika*. Olomouc: PdF UP, 1998.
- KYRIACOU, CH. *Klíčové dovednosti učitele*. Praha: Portál, 1997.

PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997.

STEFFENS, U., BARGEL, T. *Erkundungen zur Qualität von Schule*. Neuwied: Herman Luchterhand Verlag, 1993.

KAŠPÁRKOVÁ, J. Některé další faktory podílející se na tvorbě vyučovacího klimatu. *Pedagogická orientace* 2003, č. 3, s. 55–61. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Mgr. Jana Kašpárková, Katedra pedagogiky s celoškolskou působností, Pedagogická fakulta, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc, kasparkova.jana@post.cz